

Зеліско А. В. Майнові права учасників споживчих товариств як непідприємницьких товариств / А. В. Зеліско // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – №12. – С. 162-166.

Зеліско А. В.

Майнові права учасників споживчих товариств як непідприємницьких товариств.

З початком формування в Україні основ ринкової економіки необхідно пов'язувати становлення багатоманітності організаційно-правових форм юридичних осіб приватного права, що є наслідком прагнення забезпечити реалізацію інтересів осіб в різних сферах діяльності суспільства. В системі юридичних осіб слід виділити непідприємницькі товариства, до яких відносяться і споживчі товариства. Згідно з статтею 86 Цивільного кодексу України, такі товариства не мають на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками. Належність споживчих товариств до непідприємницьких обумовлює особливості як правового статусу товариства загалом, так і кожного учасника даного утворення зокрема. У споживчому товаристві пріоритетними є інтереси його учасників, для задоволення яких воно створюється і які визначають правове становище споживчих товариств шляхом встановлення статутної мети.

Питаннями дослідження особливостей правового статусу учасників споживчих товариств займалися багато визначних науковців, зокрема, Семчик В. І.[1, 124-125], Бабенко С. Г., Гелей С. Д., Гончарук Я. А., Пастушенко Р.Я.[2, 202-232], Кучеренко І. М. [3, 159-177] та інші.

Однак існуючі суперечності у правовому регулюванні споживчих товариств спонукають до здійснення подальших досліджень в цій сфері. Не вирішені у законодавстві та науковій літературі остаточно питання щодо сукупності прав, що виникають в особи з факту вступу у споживче товариство; відносно об'єктів права власності учасників товариства, специфіка яких пов'язана з непідприємницьким статусом цих даних

товариств. Тому постає завдання дослідження тих особливостей майнових прав учасників споживчих товариств, які пов'язані з визнанням цих юридичних осіб непідприємницькими товариствами; з'ясування того, які саме майнові права виникають в особи з факту участі її у споживчому товаристві та якими характеристиками вони відрізняються від прав учасників підприємницьких структур.

Реалізація учасниками своїх інтересів відбувається шляхом закріплення за ними відповідних прав та обов'язків. Внаслідок виникнення в учасників товариства майнових прав, пов'язаних з внесенням ними при вступі до товариства обов'язкового та додаткового пайового внесків, споживчі товариства займають в системі непідприємницьких юридичних осіб відокремлене місце, адже в учасників більшості з них майнові права з факту членства у товаристві не виникають. Наприклад, громадяни, які бажають вступити до громадської організації, сплачують лише вступні та членські внески, при цьому вони не мають майнових прав на власність громадської організації, не несуть відповідальності за її зобов'язаннями (стаття 21 Закону "Про об'єднання громадян") [4].

Особливістю, що визначає правовий статус учасників споживчого товариства є інститут членства, на підставі якого вони і наділяються певними правами та обов'язками. Вказана характеристика істотно відрізняє споживчі товариства від підприємницьких структур, учасники яких не стають членами товариств, а лише здійснюють майнове інвестування діяльності цих юридичних осіб в обмін на сукупність прав, пріоритетним серед яких є отримання прибутку. Усі інші майнові чи особисті немайнові права виступають засобом прямого чи опосередкованого досягнення наведеного права.

Відповідно до статті 6 Закону України «Про споживчу кооперацію», членство у споживчому товаристві може бути як індивідуальним так і колективним. Індивідуальними членами є фізичні особи, які досягли 16-річного віку, та виявили бажання брати участь у здійсненні завдань

товариства, в тому числі, які сплатили вступний та членський внесок та були прийняті в члени товариства відповідно до рішення загальних зборів його учасників. Ці умови є фактично підставами виникнення законних прав та обов'язків членів споживчого товариства. Отже членство є підґрунтям для виникнення в особи певних можливостей, зокрема, можливості одержувати побічні матеріальні вигоди від діяльності товариства; а також можливості справляти вплив (інколи навіть вирішальний) на волевиявлення товариства як формально-юридично самостійного учасника цивільних відносин [5, 15].

Положення про організацію пайового господарства споживчої кооперації України та Примірний статут споживчого товариства встановлюють порядок прийняття осіб у члени товариства. Зокрема, згідно з п. 2.3. Положення громадянин, який бажає стати членом товариства, повинен ознайомитися з його статутом, розмірами вступного та обов'язкового пайових внесків, подати уповноваженій особі заяву про вступ у члени товариства, сплатити вступний і обов'язковий внески та вартість членського квитка (на підтвердження сплати цієї суми громадянину надається квитанція). Заява особи про бажання вступити у товариства подається правлінню, яке не пізніше 30-ти днів від дня подачі заяви приймає рішення про прийняття громадянина у члени товариства, яке затверджується загальними зборами учасників товариства (п. 2.5.2. Положення) [6].

В Законі України «Про споживчу кооперацію» передбачено також можливість наявності колективних членів товариства, якими є юридичні особи. Однак більш детально поняття членства в кооперативі сформульовано в Законі України «Про кооперацію», відповідно до статті 10 якого членами кооперативу можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, юридичні особи України та іноземних держав, що діють через своїх представників, які внесли вступний внесок та пай у розмірах, визначених статутом кооперативу, додержуються вимог статуту і користуються правом ухвального голосу. Закон «Про споживчу кооперацію», безсумнівно, не дає такого детального визначення переліку можливих членів

товариства, що є значним недоліком у регулюванні діяльності цих юридичних осіб і має велике значення так як саме на основі членства виникають права та обов'язки у фізичних та юридичних осіб як учасників товариств. Необхідно підкреслити відсутність у Положенні про організацію пайового господарства споживчої кооперації України порядку прийняття у товариства колективних членів, адже встановлюючи процедуру прийняття у члени товариства, Положення веде мову винятково про «громадянина».

Не зовсім доцільним є встановлення Законом України «Про споживчу кооперацію» вікового критерію щодо виникнення права на членство у товаристві (громадяни, які досягли 16-річного віку). Як вірно зазначає Кучеренко І. М., встановлення такого обмеження віку є виправданим тільки щодо тих видів кооперативів, де відповідно до статуту потрібно брати особисту участь в їх діяльності [3, 133].

Надзвичайно важливе значення має момент набуття членства в особи, адже саме з ним пов'язане виникнення майнових та особистих немайнових прав учасника товариства. Бабенко С. Г. зазначає, що вступаючий є членом споживчого товариства після прийняття рішення про його прийом і сплати ним в повному обсязі (чи частково) пайового, а також вступного внесків [2, 212]. Однак, згідно з статтею 21 Закону України «Про кооперацію» пай кожного члена кооперативу формується за рахунок разового внеску або часток протягом певного періоду. Дана норма узгоджується з статтею 8 цього ж Закону, за якою статутом визначається порядок встановлення розмірів і сплати внесків та паїв членами кооперативу. Отже, фактично, Законом встановлена можливість учасника сплачувати обов'язковий пайовий внесок частинами протягом певного періоду, і як наслідок, маємо ситуацію, за якої момент затвердження рішення правління про прийняття особи у члени товариства загальними зборами значно розбігається в часі з моментом внесення останньої частини обов'язкового пайового внеску.

При визначенні моменту набуття членства у товаристві слід виходити з факту затвердження загальними зборами учасників товариства рішення

правління щодо прийняття нового члена організації. А в випадку невиконання членом товариства зобов'язання, що випливає з досягнутої згоди між учасником і товариством щодо сплати обов'язкового пайового внеску частками протягом певного періоду, доречно застосовувати порядок виключення з членів товариства, так як у статті 13 Закону України «Про кооперацію» однією з підстав виключення членів з кооперативу є несплата внесків у порядку, визначеному статутом кооперативу. В цій нормі не визначено, до яких саме внесків застосовується дана підстава виключення з товариства – до обов'язкових, до додаткових чи до інших внесків (членських, цільових і т. д.), тому логічним було б припустити, що це положення стосується і внесення обов'язкових пайових внесків при прийнятті у члени товариства.

Важливість членів кооперативу підкреслюється самою його природою, адже учасники такого товариства є єдиними його господарями, в компетенції яких знаходяться всі питання господарського та громадського життя товариства. Таким аргументом вченими обґрунтовується недоцільність обмеження суб'єктного кола для вступу в товариство, адже його сила залежить від кількості пайовиків, а специфічність прав та обов'язків «групових власників майна товариства» [7, 24], зумовлена правом безпосередньої участі в товаристві та правом розпорядження всіма його справами.

Стаючи членом товариства, особа втрачає право власності безпосередньо на пай, так як він стає частиною відокремленого майна товариства. Взамін, учасник отримує певну сукупність прав, що випливають з факту внесення паю та прийняття його у члени товариства. Саме можливість належної реалізації пайовиками вказаних повноважень і становить право на пай учасника споживчого товариства, яке є його основним майновим правом.

На жаль, Закон України «Про споживчу кооперацію» не закріплює норми щодо гарантування права на пай та не дає визначення пайового

внеску. Термінологічно пай визначає Закон України «Про кооперацію», який у статті 2 встановлює, що ним є пайовий поворотний внесок члена (асоційованого члена) кооперативу у створення та розвиток кооперативу, який здійснюється шляхом передачі кооперативу майна, в тому числі грошей, майнових прав, а також земельної ділянки [8]. Наведене визначення паю ще раз підкреслює, що пайовий внесок передається товариству і не може бути в володінні та користуванні учасника товариства та доводить визначення права на пай як права належної реалізації повноважень, які є наслідком сплати пайового внеску та прийняття особи до членів товариства.

Так як пріоритетною метою трансформування власності споживчої кооперації було перш за все наближення пайовиків до об'єктів їх права власності, то в Законі України «Про споживчу кооперацію» необхідно визначити норми стосовно гарантування права учасників товариства на пай, тобто гарантування здійснення ними належних їм майнових прав. На даний момент вказаний нормативно-правовий акт взагалі не визначає об'єктів права власності пайовиків.

Законодавство неоднозначно підходить до визначення об'єктів права власності учасників споживчого товариства. Зокрема, Закон України «Про кооперацію» застосовує таке поняття як «загальна частка члена кооперативу у майні кооперативу» (частина 2 статті 21), суму якої складають персоніфіковані паї пайового, в тому числі резервного та спеціального фондів. Наголошуючи при цьому, що розмір паю залежить від фактичного внеску учасника до пайового фонду.

Програма завершення розмежування і закріплення власності в споживчій кооперації України стосовно об'єктів права власності пайовиків застосовує термін «основний пай» на визначений розмір якого і сплачується розглянутий вище додатковий пайовий внесок для участі в програмі розмежування. Відповідно до положень вказаної Програми, загальні збори пайовиків приймають рішення про розмір основного паю кожного учасника, про що повідомляють його в 2-місячний термін. Протягом двох місяців з дня

одержання довідки пайовик зобов'язаний підписати з товариством договір про сплату пайового внеску на визначений основний пай [9, 1-23]. Програмою також визначено можливість відмови пайовика від визначеного йому основного паю (в випадку відмови його сплатити визначений на вказаний пай внесок).

Видається доцільним застосовувати до об'єктів права власності учасників товариства термін «пай учасника товариства», адже саме цим поняттям охоплюється обов'язковий пайовий внесок учасника, його додаткові пайові внески як для участі в Програмі розмежування власності так і для збільшення розміру свого паю, та частка у майні товариства, що закріплена за пайовиком в результаті проведеної програми трансформування власності. Наведені елементи і складають право учасника товариства на пай. Застосування щодо об'єктів права власності пайовиків єдиного терміну, дозволить усунути невизначеність їх правового регулювання.

Право на пай в майні товариства, відповідно до Програми завершення розмежування власності та відповідно до Положення про організацію пайового господарства, засвідчується майновим сертифікатом, яким є іменний документ, що видається споживчим товариством чи споживспільною пайовику та засвідчує право на пай в майні товариства. З дня одержання майнового сертифіката пайовик має право на пай у товаристві. Розпорядження правом на пай в майні товариства оформляється договором чи заповітом. Однак Положення про організацію пайового господарства встановлює деякі обмеження щодо розпорядження правом на пай, зокрема, у п. 2.6.6. зазначається, що передача пайових внесків третім особам (юридичним і фізичним) не допускається. А в разі смерті пайовика обов'язкові пайові внески повертаються спадкоємцям у порядку, встановленому законодавством. З даного положення випливає висновок, що право участі у споживчому товаристві не успадковується, а спадкоємцю повертається лише сума закріпленого за спадкодавцем паю у тому порядку,

який визначений при поверненні паю учаснику в випадку його заяви про вихід з товариства або у разі його виключення з останнього.

Отже майновий сертифікат засвідчує, що право на пай є об'єктом права власності учасника споживчого товариства, що якого він може здійснювати повноваження володіння, користування та розпорядження, порядок реалізації яких встановлений Програмою про завершення розмежування та закріплення власності [9, 17]. Відповідно до Положення про майнові сертифікати на право на пай (частки) в майні споживчого товариства, майновий сертифікат є без установленого терміну обігу і передбачає можливість передачі права на пай (частки) (п. 2.2.) [10].

З приводу забезпечення учасникам кооперативу повноважень, що впливають з права їх на пай в майні товариства, стаття 21 Закону України «Про кооперацію» встановлює, що паї учасників є персоніфікованими і у разі виходу або виключення з кооперативу фізична чи юридична особа має право на одержання своєї загальної частки натурою, грошми або (за бажанням) цінними паперами відповідно до їх вартості на момент виходу, а земельної ділянки - у натурі... Право власності членів кооперативу – фізичних осіб на свою загальну частку успадковується [7]. Проте даний нормативно-правовий акт є не основним щодо регулювання правового статусу споживчих товариств та не враховує їх особливості як непідприємницьких товариств, тому закріплення таких нормативних положень лише у цьому законодавчому акті є недостатнім для ефективного регулювання діяльності споживчих товариств.

Крім пайового внеску та частки в майні товариства законодавчі акти відносять до об'єктів права власності учасників споживчих товариств і дивіденди. Зокрема, Положення про порядок розмежування та закріплення власності в системі споживчої кооперації України визначає, що об'єктом права власності пайовиків, що взяли участь у програмі є частка у грошовій формі в майні товариства, що складається з його пайового внеску, з закріпленої за ним частки в майні товариства та нарахованих на них

дивідендів (п. 1.4.). Закон України «Про споживчу кооперацію» в частині 1 статті 9 визначає, що кожний член споживчого товариства має свою частку в його майні, яка визначається розмірами обов'язкового пайового та інших внесків, а також нарахованих на них дивідендів; а у п. 4 статті 6 серед прав пайовиків товариства вказує право одержувати частку прибутку, що розподіляється за результатами господарської діяльності між членами споживчого товариства відповідно до їх пайового внеску, що фактично означає право учасників товариства на дивіденди [11].

Належність дивідендів до об'єктів права власності учасників не відповідає статусу споживчих товариств як непідприємницьких. Цивільний кодекс визначає, що непідприємницькими є товариства, які створюються не для мети отримання прибутку та його наступного розподілу між учасниками [12, 141]. Між тим як категорія дивідендів є властивою для підприємницьких структур, і відповідно до сутності непідприємницьких товариств не може бути застосована для виплати прибутків учасникам, так як основна частина доходу товариства має цільове призначення – забезпечення економічних та соціальних інтересів учасників товариства. З цього приводу доречною є думка Кучеренко І. М., як зауважує, що стосовно споживчих кооперативів закон повинен визначати обмеження щодо отримання доходу членами таких кооперативів [13, 299].

Підсумовуючи наведені положення, можна зробити висновок, що об'єктом права власності учасників споживчих товариств є право на пай в товаристві, до складу якого входить внесений ними обов'язковий пай, додатковий пайовий внесок, якщо він зроблений ними, та частка майна у споживчому товаристві, яка була закріплена за учасниками внаслідок проведеної програми розмежування власності споживчої кооперації. Слід зазначити, що закріплення паю за учасниками може відбуватися лише в межах пайового фонду, а не інших фондів, які є забезпеченням непідприємницького характеру діяльності споживчих товариств. До об'єктів права власності учасника споживчого товариства не може входити сума

нарахованих на обов'язків пай дивідендів, у зв'язку з віднесенням споживчих товариств до непідприємницьких. Учасник споживчого товариства як непідприємницької юридичної особи приватного права у разі виходу з товариства повинен отримувати обов'язковий пайовий внесок, проте не дивіденди, які «виплачуються після затвердження річного звіту та розподілу прибутку» відповідно до Положення про організацію пайового господарства споживчої кооперації України (п. 2.6.5.) [14]. Як доречно зауважує Кучеренко І. М., член непідприємницького кооперативу при виході з нього не повинен отримувати більше, ніж сплатив внесків [3, 165].

Виникає необхідність закріплення на рівні Закону України «Про споживчу кооперацію» гарантування прав учасників на пай, визначення змісту права на пай, встановлення майнового сертифікату як основного письмового гаранту прав пайовиків. Закріплення у вказаному Законі об'єктів права власності учасників споживчих товариств має істотне значення, так як вони безпосередньо впливають на майнові права та обов'язки учасників.

1. Кооперативне право. Підручник для кооперат., сільськогосп., економ., юрид. вищих навч. закладів і фак. / За ред. чл.-кор. НАН України В. І. Семчика. – К.: Ін Юре. – 1998. – С. 124-125.
2. Основи кооперації: Навч. посіб. / С. Г. Бабенко, С. Д. Гелей, Я. А. Гончарук, Р. Я. Пастушенко. – К.: Знання, 2004. – С. 202-232.
3. Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права: Монографія. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. – С. 159-177.
4. Закон України «Про об'єднання громадян». – Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – ст. 504.
5. Примак В. Непідприємницькі юридичні особи (окремості правового статусу)/ Юридичний Вісник України. – 15-21 січня 2005 року. - №2. – С. 15.

6. Положення про організацію пайового господарства споживчої кооперації України. Затверджено Постановою VI зборів Укоопспілки XVII скликання 03.04.2003. – www.nau.kiev.ua.
7. Історія споживчої кооперації. Бабенко С. Г., Гелей С. Д., Гончарук Я. А. – Львів: Інститут українознавства НАН України, 1996. – С. 24.
8. Закон України «Про кооперацію». – Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 5. – ст. 35.
9. Програма завершення розмежування і закріплення власності в споживчій кооперації України (Укоопспілки). Затверджено постановою XVIII (позачергового) з'їзду споживчої кооперації України 19 грудня 2000 р.// Матеріали п'ятих зборів Ради Укоопспілки сімнадцятого скликання. – К.: Укоопспілка, 17 квітня 2002 р. – С. 1-23.
10. Положення про майнові сертифікати на право на пай (частки) в майні споживчого товариства, підприємства споживспілки та ведення реєстрів власників майнових сертифікатів. Затверджено Постановою VI зборів Укоопспілки XVII скликання 03.04.2003. – www.nau.kiev.ua.
11. Закон України «Про споживчу кооперацію». – Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 30. – ст. 414.
12. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2 т. / За відповід. ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – Т. 1. – С. 141.
13. Кучеренко І. М. Майнові права та обов'язки членів кооперативу за Законом «Про кооперацію». – Збірник наукових праць «Держава і право» Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Вип. 22. – Київ, 2003. – С. 299.
14. Положення про організацію пайового господарства споживчої кооперації України затверджене Постановою VI зборів Ради Укоопспілки XVII скликання 03. 04. 2003. - www.nau.kiev.ua.

